

V. RAISZ RÓZSA:

NÉPNYELV, NYELVJÁRÁS – ÉS MIKSZÁTH

Mottó: Elbeszélni nem a regényíróktól tanultam, hanem [...] a magyar paraszttól. (Mikszáth Kálmán *Ars poeticája* Bp., 1960. 277)

„...Nagyon kevés írónk van, ha ugyan egyáltalában van, aki öntudatlanul vagy tudatosan nem fordult gyakrabban-gyérebben a nyelvjárások kimeríthetetlen tárházához képer, színér, szóér, fordulatér, szólásér, kifejező szókapcsolatér.” (Bárczi 1961: 68)

1. A népnyelv és a nyelvjárás fogalmának értelmezése, különbségük meghatározása az elmúlt évtizedek magyar szakirodalmában eltéréseket mutat. Az ÉrtSz. szerint a *népnyelv* < az irodalmi és a köznyelvvvel ellentétben > az a nyelv, amelyen a nép [= a parasztság, a falusi lakosság] beszél, a *nyelvjárás* pedig „vmely nyelvnek vidékek szerint többé-kevésbé elkülönülő változatai közül vmelyik; dialektus, tájnyelv, tájszólás.”

Az ÉKsz. a *népnyelvnek* két értelmét jelöli meg: 1. Más-más nyelvjárásban beszélők nem köznyelvi, de közös nyelvi sajátságainak kifejezőeszközeinek összessége. 2. Rég a nyelvjárások összessége.

Bárczi Géza fentiekkel szemben városi népnyelvről is beszél; „a *népnyelv* szóval általában azokat a nyelvváltozatokat foglaljuk össze, melyeket az iro-

dalmi és a köznyelv hatása viszonylag legkevésbé érintett akár városban, akár falun beszéljék” (1961: 64). Az irodalmi felhasználás szempontjából együtt említi a népnyelvi és a nyelvjárási elemeket (uo. 66). A nyelvváltozatokról szólva megszívlelendő megállapítása, hogy ezek „szövevényesen egymásba fonódnak, élesen elhatárolni őket sem egymástól, sem a két szélső pólustól [irodalmi nyelv – népnyelv] nem lehet” (uo. 64). A magyar stilisztika útja is két altípusát különbözteti meg a népnyelvnek: nyelvjárás vagy tájnyelv, illetve csoport- és rétegnyelv (Szathmári 1961). Sebestyén Árpád a nyelvi rétegeket osztályozva (1981: 322–3, 1990: 47, erre hivatkozik Kiss 1995) a területi változatok összefoglaló neveként használja a *népnyelv* terminust, két altípusát különítve el, a) nyelvjárástípusok, b) helyi nyelvjárások.

Wacha Imre (1992: 49–106) a *népnyelvet* és a *nyelvjárást* egymás mellett meglévő variánsokat mutató nyelvváltozatok megjelölésére használja, összefoglaló táblázatában (uo. 89) igény szint szerint elkülönülő kategóriának tartja a népnyelvet, területi-földrajzi rétegződés szerint beszél nyelvjárásokról.

A jelen dolgozatban legcélszerűbbnek látszik a NymKsz. által összefoglaltakat követni. E szerint a népnyelv „azoknak a szókészleti és nyelvtani jelenségeknek az összessége és rendszere, melyeket még nem fogadott magába a nemzeti jellegű kny.-ünk, de elterjedtek, használatosak, egymástól távoli, össze nem függő nyj.-okban is.” Ez egybehangzik Bárczi Géza megfogalmazásával, mely szerint a népnyelv „a köztudatban helyhez nem kötött népies forma” (1961: 91); elkülönül tehát a helyhez köthető, egy-egy vidéken élő nyelvjárási alaktól. Sebestyén Árpád viszont tagadja az olyan népnyelvi sajátosságok meglétét, „amelyek országszerte általánosak, és mégis köznyelven kívüliek” (MNyj. 1972: 21). Mikszáth nyelvhasználatának népnyelvi és nyelvjárási vonatkozásairól egyaránt szeretnék szólni, a lehetőség szerint megkülönböztetve a két kategóriát, miként például a Petőfi-szótár

(48–49. lap) is különféleképpen minősíti őket: *nép* (népies, népnyelvi) és *táj* (tájszó, tájnyelvi).

2. További tisztázandó kérdés Mikszáth népiességével kapcsolatos. Az ő írásaiban igen könnyű olyan nyilatkozatokat találni, amelyek palóc szülőföldjéhez vagy általában a néphez való ragaszkodását mutatják. Schöpflin Aladár szerint „Mindvégig palócos dialektusban beszélt; ez kicsit szándékoság is volt nála, jelezte distanciáját a pesties beszédétől” (1940: 84). Írásaiban azonban mérsékletre intett a népies elemek használatával kapcsolatban. „Némely íróink valósággal összegyűjtik a nép száján forgó, szemenszedett, karakán kiszólásokat és furcsaságokat, úgyhogy ez a nyelv, ez az észjárás és előadási forma szinte bőg a ködmönszagtól” (Mikszáthtól idézi Fábri Anna 1983: 83). Stíluseszménye tehát nem azonos Szarvas Gábor, illetve a Nyr. első évtizede elképzeléséről a népies stílussal kapcsolatban (Németh 1978: 502). Mikszáth népiessége pályakezdésének jellemző stílusa. Már Rubinyi Mózes is legfőbb stiláris jellemzőjének az előbeszéd jelleget tartotta (1910: 15–35), Szabó Zoltán szerint „Stíluszintézisének alapanyaga a kezdettől fogva meglevő, élőnyelvet jelentő népiesség” (1986: 234). Szabó Zoltán (1986: 203), Fábri Anna (1983: 81–3), Bisztray Gyula (1968: 207) egyaránt úgy látja, hogy ez a népiesség Petőfi, Arany népiességétől nyert bátorítást és útmutatást.

3. Hogy milyen eszközökkel éri le Mikszáth ezt a népies hatást, abban megoszlik a szerzők véleménye. Ambrus Zoltán (idézi a Krk. 32. 377) szerint Mikszáth elbeszéléseinek hangja „Tiszta, hamisítatlan, népies hang, melyet nem éktelenítenek el sem a provincializmus csinált virágai, sem a tájszók cafrangjai. Mikszáth palócai nem beszélnek a felvidék tájnyelvén, nem fejezik ki gondolataikat egyes nyelvjárások furcsaságaival, sőt a népiesnek mondott cifra szólásmódokkal sem élnek; paraszt létökre irodalmi

nyelven szólalnak meg, mely azonban a legtisztább magyarságú. Népiességek gondolkozásuk eredetiségében van. [...] akkor is, midőn az író nem személyeit beszélgeti, hanem maga adja elő a cselekvény fejlődését, úgy tetszik, mintha magát a népet hallanók.”

Hasonlóképpen vélekedett Schöpflin Aladár Mikszáth-monográfiájában (1940: 15–16): Mikszáth nem keresi a népies kifejezésmódokat, tájszót alig használ; az ő népiessége nem a beszédmódban gyökerezik, hanem amit elmond és abban a magatartásban, ahogy mondja. A jó palócok és A tót atyafiak elbeszélései népballadaiak, világuk azonos a népköltészet világával. Várdai Béla Mikszáth-monográfiája (1910) A jó palócokról megállapítja, hogy érthetőségét provincializmusok, tájszók sehol sem veszélyeztetik. Bárczi Géza (1961: 82) kifejti, hogy a nyelvjárási beszéd az irodalomban nem „okvetlenül alkalmazandó nyelvi eszköz. Mikszáth például parasztjait (és a régmúlt idők embereit egyaránt) általában mai irodalmi nyelven beszélgeti, anélkül, hogy ez illúziórontó volna, vagy akár csak föltűnnék.” Nagy Sándor viszont az író halála évében, 1910-ben A tót atyafiakról és A jó palócokról ezt jegyezte meg „nyelve ékes, telehintve a népi beszéd szemenszedett szép virágaival” (Krk. 32). Ez bizonyára túlzás. Király István (1960: 429) szintén felfedezi a népi és tájnyelvi elemeket: „Tájszavak, népi kifejezések bőven akadtak Mikszáth nyelvében, de feloldva a stílus egészében csak színük, hangulatuk érződött.” Ő is, Szabó Zoltán is (1986: 236) folklór eredetűnek tartja Mikszáth mondatainak ritmusosságát, sokszor versritmusba való átcsapását. Itt kell megjegyeznünk, hogy Mikszáth elbeszélőmódjára vonatkoztatva Murvai Olga a folklór jellegű, íratlan elbeszélő műfaj hatásának tudja be a szabad függő beszéd megjelenését szövegeiben (1980: 18). Herczeg Gyula Mikszáth jellegzetes elbeszéléstechnikai újításának tartja a communis opinióknak mint a szabad függő beszéd sajátos formájának alkalmazását.

Amellett, hogy valószínűsíthetjük e közlésformák népi elbeszéléstechnikai eredetét, felszíni nyelvi megoldásaik között számos nép- és tájnyelvi elemet is felfedezhetünk, miként az egyenes és a kapcsolt egyenes beszéd formájában idézett szereplői megnyilatkozásokban.

4. Nézzük ezek után a nyelvi tényeket. A példákat A jó palócok és A tót atyafiak, az ugyancsak szülőföldjének helyszínén játszódó kisregény, a Prakovszky, a siket kovács; két népi tárgyú, nagyobb elbeszélés, a Nagy kutya a vicebíró, A zöld légy és a sárga mókus című művekből gyűjtöttem, továbbá A fekete város című regény első fejezeteiből. A kaszát vásárló paraszt, Az ügyesbajos ember című elbeszélésekből is való egy-két példa. A csoportosítást Bárczi Géza szempontjai felhasználásával végeztem (1961: 74), emellett megkülönböztetem a példákat aszerint, a szereplő egyenes beszédében vagy egyéb közlésformákban, illetőleg az elbeszélő narrációjában fordulnak-e elő. A népnyelvi vagy nyelvjárási minősítést az ÉKsz. és az ÚMTsz. „hitelesíti”.

Népnyelvi szavak

A *jerke* és a *toklyó* fiatal juhok jelölésére szolgál; az elbeszélő szövegében él vele (32: 38–39). A *szúszék* 'lisztes vagy gabonás láda' (32: 29) szintén. Ezek környezetet ábrázoló szavak a nevezetes elbeszélésnek, Az a fekete foltnak szövegében. Szereplők egyenes beszédéből valók a következők, a köznyelvtől a népnyelvben jelentésükben eltérő szavak: „Két forintot kérni egy ilyen *jószágért!*” (36: 71) 'használati tárgy' – „A tekintetes asszonyka [...] úgy nézem, *hitványabb*, mint volt...” (36: 76) 'sovány' – „Hát, csak *maradhatós* a világ, maradhatós” (34: 221) 'tűrhető, meglehető' – „Hát, írjon érte – mondá – valami *zsírt*” (8: 83) 'kenőcs, sűrű olaj'. Ugyancsak jelentésében tér el a köznyelvi használatától a *tag* 'földterület, birtokrész'; az elbeszélő szövegében több Mikszáth-műben találkozunk vele: „Bozicska Mihály kieresztette négy ökrünket a *tagban* a lóherésre” (8: 110).

A népnyelvi ejtészváltozatok többnyire a szereplők egyenes beszédéből idézhetők: „Jó – mondá Gál uram –; hadd menjen el a kocsi a létai *kilógusért*” (8: 79) – „A múlt héten hányattam magamra kilenc köpölyt a *kilógussal* Szécsényben” (36: 76) 'kirurgus, sebész'; a hangalaki változat egyben népetimológias alakot hoz létre – „Ejnye Zsuzsi, de nagy *galyibát* csináltál” (36: 77) – „*téns* fiskális úr” (36: 75) – „*Osztég* nincs nálam egy garas se” (36: 74) – „Hát *iszen*, hogy *iszen*” (34: 223) – „Körülnézték, de löcs, kerék, tengely, *saraglya*, minden rendben van” (8: 64). Ez az utóbbi már nem szereplőtől való idézet, de nem is tipikus elbeszélői szöveg: az időváltás mutatja a szereplőhöz való kapcsolódását, szabad függő beszéd. A fenti példák a szereplők népi mivoltát jelzik.

Az úgynevezett valódi tájszavak egy része az elbeszélő szövegében jelenik meg környezetfestésre. Ezeket sokszor idézőjelbe teszi az író. „Ma már nagy lány, maga főzi a köménymagos levest, meg a »*demikát*«-ot” (32: 40). Meg kell jegyezni, hogy a *demikát* szót mind a kritikai kiadás, mind A tót atyafiak 1993-as kiadása helytelenül értelmezte birkapörköltnek, helyesen ugyanis juhtúróval meleg vízből és kenyérből készült leves (ÚMTsz.). A szláv eredetű szó *domika* és *domikát* alakban is ismert a palóc nyelvterületen, olyan ételfélét jelöl, amely a felvidéken szokásos.

Az *eszterhaj* 'eresz, ereszalja; nádból, szalmából font tető' az ÚMTsz. szerint szintén a felvidéken ismert tájszó, Abaúj-Torna megyéből közöl adatot a szótár. Az elbeszélő szövegében jelenik meg A néhai bárány és a Két major regénye című novellákban: „Biz a szegény Gyuri odavan. Ott fejszik a bundán az *eszterhaj* alatt, már félig a síré” (32: 148). A *zsabrák* ('nyeregtakaró') „a legtovább maradt vissza, az izzasztón és a *zsabrákon* igazítva valamit” (8: 70). A *gerce* 'csavart szalmafonat, amellyel átkötik a kévét', „olyat csavarított a *gercén*, hogy hatfelé szakadt” (32: 108). Szintén A jó palócok egyik

híres elbeszélése, Az a pogány Filcsik fejeződik be a következő népdalszerű mondattal: „Ha maholnap meghal a *lésza* alatt, holló, varjú lesz a megsíratója, a temető árka lesz a pihenő ágya” (32: 126) a *lésza* 'sövény, vesszőkerítés'. Jellegzetes jelentésbeli tájszó a *kubik* 'kúp alakú rakás'. „*Kubikba* rakott paraszak villogtak” (8: 82). Ruhadarabot, dolmányforma kabátot jelöl a *dóka* szó „Mefakult *dókáját* azóta újrafestették” (8: 176). A fenti részletekben a tájszók a *couleur locale* létrehozását segítik elő.

A szereplők valódi tájszavakat is használnak; kedvelt virága az írónak a *marmancs* (az ÚMTsz. a palócföldről adatozza 'kamillavirág' jelentésben); a narrációban is él vele, szereplői szájába is adja „Hadd mondta volna meg azt a *marmancsfüvet*” (36: 76). A *pampuska* ('fánk, farsangi fánk') több alkalommal hasonlatai anyagául szolgál. „Az olyan lehet nekik [a friss lóhere az ökröknek] mint nekünk a *pampuska*” (8: 133). A *gügyü* 'hivatásos vagy alkalmi házasságközvetítő' – „Mi az a *gügyü*? – Az, aki falun a házasságokat összeboronálja” (8: 87). A kapcsolt egyenes beszéd hasonló az egyenes idézethez, ehhez a hasonlósághoz a valódi tájszavak is hozzájárulhatnak: „Verona nagy szemeket meresztett az első szavakra, hirtelen megnyálazta őszülő haját elöl, ha netán *kosztros* lenne...” (22: 34). A *kosztros* az ÚMTsz. szerint 'fésületlen, borzas'.

Az igei szófajú tájszók hangutánzók vagy hangulatfestők: „a körmével *megcsebbentette* egyik fogát (ami egy finom formája a magyar parasztnál a füge-mutatásnak)” (8: 82) – „Csengett a pohár, vidám *cihározás*, kacaj töltébe a fényes márványpalotát” (8: 139) 'viháncolás' – rövidségében hangulatos leírás eleme a tájszó: „Az este is kezdett leszállni, piszkos, kékes köd ereszkedett alá a tiszta fehér takaróra, a szél elállt már, de a hó még *pilinkélt*” (22: 51). A *csukorít, összezsukorít* igét Ózdról és Somoskőújfaluból – tehát palóc területről – adatozza az ÚMTsz. Mikszáth többször használja: „A jobbik ke-

zem után kapott, melyben a levélkét *csukorítottam* össze olyan erővel, ahogy csak bírtam” (8: 120). Az egyes szám első személyű elbeszélő szövege a fenti. Talán ez kontamináció eredménye (*csuk* x *szorít*), miként a *csökevész* a *csenevész* x *csökevény* vegyülése lehet. A Prakovszky, a siket kovács részlete – a hazai táj s a meghitt hangulatú utazás leírása – több tájszót is tartalmaz, s az író emeli ki őket dőlt betűs szedéssel, jelezve környezet- és hangulatfestő jellegüket: „bő esztendők volt, minden termett (még mák is), az országút *csökevész* fái is roskadoztak a gyümölcsöktől (jó most az útszéli vándoroknak). A lovak vígan kocogtak a *hibókos* úton, a kocsis elégedetten *csenderget* az ostorával” (8: 165).

A nyelvjárási kiejtés, ejtésváltozatok ritkábban jelennek meg a Mikszáth-szövegekben: „Pedig *iszen* nem volt benne semmi földfeletti, *bibányos* aszszonyok el nem varázsolták” ('bübájos'; ÚMTsz.; a kiemelés ismét Mikszáthtól származik, 8: 119). A *selma* 'huncut, csintalan' szót – a palóc kiejtésnek megfelelően – palatalizált alakban kedveli: „Nagy Pali kényelmesen bebeszélgetett a pitvarba *selyma* nevetgéléssel” (8: 90).

A *csalamádé* – *csalomádé*, a *morcos* – *morcsos*, a *golyva* – *gelyva*, a *kaliba* – *guliba* alakban szerepel A jó palócok és A tót atyafiak elbeszéléseiben, a *hajít* ige *hagyít* ejtésváltozatát Nógrád megye több településéről adatolja az ÚMTsz. A fekete város című regény narratív részletében áll így: „Verona sikoltott, a bátyika pedig *elhagyítván* a villát, rohant ki, ahogy a lába bírta” (22: 38).

Népnyelvi, több nyelvjárásban előforduló alak az *ozsonna*; az elbeszélő és a szereplők szövegeiben egyaránt ebben a formában jelenik meg: „Siess! Öreg *ozsonnáig* megfordulj’,, – „az *ozsonna* idejére megjött” (32: 80). A falusi nép, a közösség véleménye szólal meg a fiatal pár dicséretében: *communis opinio* a következő részlet, benne a népi kiejtést követi a *rozma-*

rinszál alak: „Hiszen szép, szép a menyasszony, akár a gyöngé majoránna; a legényke is nyulánk, jónövésű, mint a *rozmarinszál*, össze is illenének valamikor, de még most – uralom, én istenem – mi lesz ezekből” (32: 164). Népnyelvi a *spion* mássalhangzó-torlódásának feloldása, még az elbeszélő narrációjában is így áll, archaikus hatású A fekete város szövegében: „még *ispiont* is tartott a toporci kastélyban” (22: 26). Szereplők beszédében latin szavak népies formát öltenek: „Szerezzon be oda, *komisszárus uralom!*” – „itt a becsületes *parulám!*” (31: 89, 90).

Nem használ viszont Mikszáth „fonetikusabb írásformát”, tehát *vót*, *nyóc*, *eccer*, *mijóta* stb. alakok nincsenek nála.

5. A grammatikai vonatkozások tekintetében egy szófaj és néhány szóalak népnyelvi használata ötlük szemünkbe.

A személynevek előtt álló határozott névelőt Simonyi Zsigmond (1914) vidékiességnek minősítette, s nyelvjárásgyűjtések igazolták, hogy a nyelvjárásterületek egy részén névelő áll a keresztnévek, sőt a családi nevek előtt is. Alsócsitár, Egyházásbást, Pered palóc települések, az ott gyűjtött szövegekben is úgy váltakozik a névelős és a névelőtlen személynév, miként Mikszáthnál (Kálmán 1960: 82, Kovács 1959: 197, idézi Raisz 1974). Az ilyen névelőhasználat – egyéb eszközökkel együtt – népnyelvi jelleget ad a szereplők beszédének: „Úgy, no, *az Istók* vagyok: hát aztán?” (32: 81) „Így szeret téged *a Lapaj*, ha nem sírsz. Hajsó! Hajsó! Ugye, te is szereted *a Lapajt?*” (Uo.) „Eljöttem – lihegi a verejtéket törölgetve a homlokáról –, ez itt a keresztkomám Dorozsmáról, *a Komót Istók*” (36: 72). „Mi vagyunk *a Toportyán Mihályék*” (36: 77).

Népnyelvi szóalakok a házastárs megszólítására és említésére használt, birtokos személyjelekkel kétszeresen is ellátott *anyjukom*, *apjukom*: „Azt mondja az *anyjukom*” (36: 75). „Nem engedem metélni az *apjukomat*” (8:

85). Ugyancsak szereplő szájába adja *-juk/-jük* személyjelnek *-jök* alakjával ellátott főnevet: „Valami *pikjök* van rám” (34: 221). Inessivusi helyett illativusi alak használata: „Pedig a másik *pruszlikomba* volt” (34: 77). Nem is igealakként, hanem már-már másodlagos mondatszóként kezelhető a *mondok* mint idéző mondat egység igéje. Népnyelvi forma az alanyi ragozású alak: „Hogy hát *mondok*, miért nem jár az asszony ködmönben?” (36: 75). A *kellenék*, *adjék*, *veszen* népnyelvi igealakok, szereplők beszédében jelennek meg: „Kasza *kellenék*” (36: 70). „Azt *kellenék* most sebtiben kisöpörni” (36: 77). „Ágyú jegyűt *adjék* az úr” (36: 70). „Azt gondoltuk ki, hogy ő is kaszát *veszen*” (36: 72).

6. Annál többet lehetne írni azokról a népnyelvi jelenségekről, amelyeket Bárczi Géza stilisztikai eszközök néven foglal össze: fordulatok, képek, szólások, közmondások (1961: 77). Mutatóba soroljunk fel néhányat:

Népmesei fordulat az elbeszélés folyamatosságának eszközeként: „*Ment, mendegélt* a két lovacska” (8: 63) – népmesei fordulat, kép túlzásként „De ha volnának bár magáé a nádorispányé, hogy *aranyrácsból etetnék rózsá leveleivel, ezüstvályúból itatnák a gózoni szent kút vizével*, mégsem lehetne olyan jó dolguk” (32: 159) – népmesei személymegjelölés, tréfásan elítélő megnyilatkozás a szereplő beszédében „Ki volt az az *ördög nagyanyja?*” (32: 161). Modális értékű tagmondatok és a kapcsolat fenntartását szolgáló fatikus elemek népnyelvi jellegűek. „Én Erzsi vagyok, Bede Erzsi, mert *tetszik tudni* a testvérnéném az az Anna” (32: 105). „Hanem *megállj csak*, most jut eszembe!” (32: 106). „Ne okoskodj, *kópé*, ha *mondom!*” (32: 45). „Puska, *ha éppen tudni akarja kend*” (32: 45). „Nem hallja, *gazduram*, estét harangoznak Taláron?” (32: 44).

Gyakoriak a népköltési, népnyelvi ihletésű képek, alakzatok. „Eh, boldonság! A szavak is megijesznek? Aminek teste nincs, annak is árnyékát

lássá? *Fekete gyanúnak fehér ágyat bontson?*” (32: 161). Mikszáth itt a melléknévi metaforákkal antithetont hoz létre: a két egymással szembeállított kép hasonló szintaktikai szerkezetben alkot kontrasztot. Ez a kép elszakadva az elbeszélő nézőpontjától szabad függő beszéd.

Máskor a metafora közmondásszerű alakot ölt. „Tamás hűségese szolgálja, *mert nem okos ember az, ki olyan fának nyesegeti ágait, melynek árnyékába húzódott*” (32: 40).

És itt jutunk el a valódi közmondásokhoz és egyéb frazeológiai egységekhez. Mindenkinek, aki Mikszáth-szöveget olvas, feltűnik a szólások, közmondások gazdag, változatos és szellemes variációkban megjelenő használata. Nem egyszerűen népiességének megnyilatkozása ez, elbeszéléstechnikájának, elbeszélői magatartásának egyéb vonásaival is magyarázható, például a *communis opinio* megjelenésével, amint A néhai bárány következő részletében a közvélemény hangja némileg módosult közmondásokban fogalmazódik meg: „Nyomban nekiestek a gyanúsítással Sós Pálnak: csak ő húzhatta ki, senki más, a ládát! Hanem iszen *az isten nem alszik, rossz tűz el nem alszik*, nem marad ez annyiban” (Krk. 32: 99). Most azonban nép- és tájnyelvi idiómáival foglalkozunk.

Egy 1966-ban közzétett mutatványban (Raisz 1966) készülő doktori disszertációm anyagából közöltem a Mikszáth-szólásszótár A és B betűs részletét. Az összeállítás O. Nagy Gábor gyűjteménye előtt készült, bár azzal egy évben jelent meg. Most alkalmam van összevetni anyagát O. Nagy Gáboréval olyan szempontból, hogy melyek azok a frazeológiai egységek, amelyeket O. Nagy népnyelvinek, illetve tájnyelvinek minősít a Mikszáth által használtak közül. A 123 frazeológiai egységből 11 népnyelvi, 7 pedig tájnyelvi: tájnyelvi: *Úgy káromkodik, mint a bakancsos.* – *Úgy aludt, mint a megmetszett bárány.* – *Inába szalad a bátorsága.* – *A bikára is rádíspu-*

tálja, hogy borjút ellett. – Boltomban vagy már. – Bolondnak fapénz is jó. – Minek akar a bolha köhögni, mikor tüdeje nincsen.

A jelen dolgozat anyaggyűjtése során ezeken felül találtam néhány nem közismert, O. Nagy Gábor által is tájnyelvinek minősített frazeológiai egységet, jellemzően szereplők párbeszédében. „– Nos, és *eresztett egy kis szőrt?* – Mert csak nem jártatok talán pusztán ezért a rózsáért?” (8: 66). O. Nagy Gábornál *szőrt ereszt* vki 'sikerül tőle elvenni, megszerezni valamit'. – „*Békasóból nem facsarsz kenderolajat*” (8: 70). 'fösvény és furfangos embertől nem lehet elvenni semmit'. Az elbeszélő szövegében a *sok(féle) fából farag* 'megbízhatatlan ember' (*táj*) ilyen változatban áll: „Szabó Mihály pedig kemény volt, *sok fából faragott ember*, nem is próbált még anya szülni olyat, aki őrajta kifogjon” (8: 61). Valószínű, hogy a népnyelv, a népdalok hatására kerülnek be a Mikszáth-prózába versszerűen ritmikus részletek (népdalokat – magyar, s még inkább szlovák – népdalokat is szeret idézni, beiktatni szövegeibe.). Azon kívül is numerozitás, természetes ritmusosság jellemző szövegezésére, ezért olvashatók jól hangosan is a művei. Érzelmileg fontos részekben azonban teljesen versszerűvé stilizálódnak mondatai. Igen gyakoriak ezek a jelenségek A jó palócok balladás elbeszéléseiben, az idézett „népdal” sokszor fiktívnek tűnik.

„Méla furulyaszó egymásnak adja a nótát hetedhét mérföldön:

Olej juhainak

Selyem legelője,

Ezüst a nyakszíja,

Arany a csengője. (32: 38.)

„*Jön már Garibaldi a szomszéd faluba,*

Klapka is vele van, Gracrát, Záhonyt hozza,

Bíróék Gyurija lovát kantározza.” (32: 43.)

„Ott künn a Brezinán az a fekete folt...

Fekete folt helyén valaha akol volt.” (32: 60.)

A versszerű prózaritmus legszebb példái A szegény Gélyi János lovai című elbeszélésből idézhetők: „De a lovacskákról egyszerre leesett a tekintete a felesége *szép, piros arcára, hófehér keblére, hófehér keblén a két mályvarózsára, pirosra, fehérre*” (32: 161.) – *S jaj, kiesett kezéből, nincs többé mellén a fehér mályvarózsa*” (32: 162). Érdekes azonban, hogy az egyáltalán nem népies, nem is érzelmes–meghatott Noszty-regényben is fellelhető egy nosztalgikus, népmesei hangvételi részlet: Tóth Mihály hazatérésének története. Ennek hangulatába belejátszik a ritmikus szövegezés, ilyen lírai fogalmazásra a természet, a hazai föld ihlette Mikszáthot. „A venyigék pedig azt felelték erre Tóth Mihálynak: *mi se virágoztunk, csak gyümölcsöt hoztunk, te is csak dolgoztál, sohase mulattál: jól teszed, ha mulatsz*” (20: 199).

Az adatok alapján felmerül a kérdés, szükséges-e, jogos-e a népnyelvi és nyelvjárási alakok használata a Mikszáth-szövegekben. A példákban az látható, hogy Mikszáth ezeket a nyelvi formákat a népi környezetek és figurák bemutatására alkalmazza. A helyi színek érzékeltetése egyénivé, valóságosává teszi műveit, máskor a régiesség illúzióját kelti velük. Az életszerűség, az élőbeszédszerűség, a népi elbeszélőmód Móricz művészete felé mutat (Sebestyén 1972). Mikszáthot azonban még nem érintette meg a naturalizmus levegője, a túlzó folklorizmust elvetette, nem törekedett autentikus folklorisztikus vagy nyelvjárási ábrázolásra. Bár ő volt irodalmunk egyik legnagyobb humoristája, s művei többségének humoros az alapszíne, a népnyelvi és nyelvjárási nyelvi formákat nem használta a humorizálás, az irónia, vagy a gúny eszközeként.

I r o d a l o m

- Bácsi Géza 1961. Nyelvjárás és irodalmi stílus. In: Stilisztikai tanulmányok. Gondolat.
- Fábry Anna 1983. Mikszáth Kálmán. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Király István 1960. Mikszáth Kálmán. Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Kiss Jenő 1995. Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Németh G. Béla 1970. Mű és személyiség. Magvető.
- Raisz Rózsa 1966. Mutatvány a készülő Mikszáth-szólásszótárból. Az Egri Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. XXII.
- Raisz Rózsa 1974. A személynevek előtt álló határozott névelő stilisztikájához. EHTF TK. 12.
- Rubinyi Mózes 1910. Mikszáth Kálmán. Révai Testvérek Kiadó.
- Schöpflin Aladár 1940. Mikszáth Kálmán.
- Sebestyén Árpád 1972. A tájnyelv mint stíluseszköz Móricz Zsigmond műveiben. Magyar Nyelvjárások. XVIII. 9–39.
- Sebestyén Árpád 1981. A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése. Nyr. 105: 319–28.
- Simonyi Zsigmond 1914. Helyes magyarság.
- Szabó Zoltán 1986. Kis magyar stílustörténet. Tankönyvkiadó.
- Szathmári István 1961. A magyar stilisztika útja. Gondolat.
- Wacha Imre 1992. A nyelvi rétegződés kérdései. In: Normatudat – nyelvi norma. Szerk.: Kemény Gábor. 49–107.

Ambrus Zoltán, Bisztray Gyula, Riedl Frigyes, Várdai Béla véleményére a Mikszáth-kritikai kiadás 32. kötetének jegyzetei alapján hivatkozom.

Az idézett Mikszáth-művek:

- Mikszáth Kálmán ars poeticája. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960.
- Krk. VIII. Regények és nagyobb elbeszélések. 1985–97. Akadémiai Kiadó, 1958.
- Krk. XX. Regények és nagyobb elbeszélések. Akadémiai Kiadó.
- Krk. XXII–XXIII. Regények és nagyobb elbeszélések. 1908–1910. Akadémiai Kiadó, 1961.
- Krk. 32. Elbeszélések. VI. A tót atyafiak. A jó palócok. Akadémiai Kiadó. 1968.
- Krk. 36. Elbeszélések. X. 1884–85. Akadémiai Kiadó. 1966.